

**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

SAYI:22

SAMSUN 2006

**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ**

SAYI:22 SAMSUN 2006

Sahibi:

OMÜ İlahiyat Fakültesi Adına:
Prof. Dr. Ferit BERNAY

Yazı İşleri Müdürü:

Prof. Dr. Osman ZÜMRÜT

Yayın Editörü:

Doç. Dr. Yavuz ÜNAL

Yayın Kurulu:

Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ, Doç. Dr. Yavuz ÜNAL
Yrd. Doç. Dr. İsrail BALCI

**Kapak Tasarımı
Dizgi & Mizanpaj
Baskı & Cilt**

Ceylan Ofset 431 14 44

Sayı: 22 Samsun 2006

ÇOCUĞUN GELİŞİM ÖZELLİKLERİ VE İLETİŞİM İLKELERİ DOĞRULTUSUNDA AİLEDE DİN EĞİTİMİ

Ayşegül YİĞİT*

ÖZET

Güçlü bir toplumun geleceği, önemli ölçüde ailenin yapısına, aile bireyleri arasındaki ilişkilerin niteliğine ve çocukların yetiştirilme tarzına bağlıdır. Çocuğun sağlıklı bir biçimde gelişimi ise, tüm gelişimsel ihtiyaçlarının ve kabiliyetlerinin dengeli bir şekilde tatminini gerektirir. Bu bağlamda, yüce bir yaratıcıya inanma ve bağlanma eğilimi de tüm insanlarda doğuştan getirilen bir özelliktir ve bu nedenle çocukluk döneminden itibaren sağlam bir şekilde temellendirilmeli ve eğitilmelidir.

Aile; yalnızca çocuğun biyolojik, psikolojik, sosyal ve duygusal ihtiyaçlarını karşılamakla sorumlu olmayıp, aynı zamanda onun dinsel ihtiyaçlarını da tatmin etmekle görevlidir. Bunu yaparken, çocuğa sağlıklı bir din eğitimi vermek için, onun gelişimsel özelliklerini ve onlarla iletişim kurma becerilerini göz önünde bulundurmalı ve böylece çocuklarını yetişkin dini yaşamına hazırlamalıdır.

Bu ideal din eğitiminin çocukluk döneminde başarıya ulaşması, sevgi, güven ve hoşgörü temeline dayanan aile içi ilişkilere, ailelerin dengeli ve istikrarlı tutumlarına ve doğru bir disiplin anlayışına bağlıdır. Aksi takdirde, aile tarafından baskı, tutarsız davranış veya disiplinsizlik şeklinde uygulanabilecek diğer yöntem ve disiplin türleri, çocuğun gelecekte dine karşı olumsuz bir tutum geliştirmesine sebep olabilir.

Anahtar Kelimeler: Din eğitimi, çocuk, gelişimsel süreç, iletişimsel beceriler, dini tutumlar

Giriş

Toplumsal yapının en küçük birimi olarak aile, gelecekte toplumun kaderini tayin etmesi beklenen çocuğun sağlam bir karakter geliştirmesi bakımından ağır sorumluluklar yüklenmiş bir kurumdur. Do-

---

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi

ğan her çocuk, bir takım kabiliyetlerle dünyaya gelir ve bunların geliştirilmesi, ailenin sorumluluk alanı içinde önemli bir yere sahiptir.

Üstün bir varlığa inanma eğilimi, çocuğun doğuştan getirdiği bir “öz” olarak, en doğru usullerle faaliyet alanına çıkartılmayı ve biçimlendirilmeyi bekler. Bireyin ve toplumun refahına yönelik çok önemli düzenlemeler getiren din ise, bu çerçevede insana bir takım sorumluluklar yükleyerek, çok kapsamlı bir hayat felsefesi sunmaktadır. Bu yüzden, onun eğitiminin verilmesi için en uygun zaman, şahsiyetin büyük oranda şekillendiği çocukluk yılları; en uygun yer, aile ortamı ve en iyi eğitimciler de çocuğun anne-babasıdır. Çünkü ilerleyen yaşlarda, hayata karşı belli bir bakış açısı kazandıktan sonra, teorik ve pratik sahada dinin getireceği bir dizi değişikliğe ayak uydurmak, birey için oldukça zor olacaktır.

Ebeveyn, dinin kendisine yüklediği, çocuğun dini açıdan eğitilmesi vazifesini, olması gerektiği şekilde yerine getirebilmek için, sıcak ve tutarlı ilişkilerin hâkim olduğu huzurlu bir aile ortamı oluşturmaya; çocuğun eğitilmesi söz konusu olduğu için, onu tüm gelişimsel özellikleriyle tanımaya; bu doğrultuda yapması gerekenleri ve önüne çıkabilecek engelleri bilmeye muhtaçtır. Tabii ki burada en önemli konu, dini terbiye vermekle yükümlü ebeveynin, aynı zamanda yeterli bir dini birikime sahip olması gerektiğidir.

Bu çalışma, ailenin; tanımına, önemine ve genel anlamda fonksiyonlarına yer vermekle birlikte, özel olarak, çocuğa dini eğitim verme işlevi ve sorumluluğunu ele almaktadır. Bu çerçevede, öncelikle dini eğitim açısından çocukluk dönemi genel özellikleri değerlendirilecek, ardından, aile içi dini iletişimde dikkat edilmesi gereken birkaç husus üzerinde durulacak, çeşitli aile tutumlarına, eğitim engellerine ve disiplin sürecine yer verilecektir.

Ailenin Tanımı, Fonksiyonu ve Önemi

Aile, aynı çatı altında birlikte yaşayan ve türlü manevi, ekonomik, sosyal ve koruyucu faaliyetlerde, çocuklarının bakımında işbirliği yapan, çekirdeğini iki yetişkinin oluşturduğu temel “sosyal birim”¹ olarak tanımlanır. Varlığını tarihin ilk dönemlerinden beri sürdüren bir kurum olan aile, zaman içinde bir takım toplumsal değişimlerle dönüşüm geçirmiş, geleneksel geniş aile tipleri yerini çekirdek formlara bırakmış, ataerkil aile yapısı, kadınların toplumsal hayatta daha fazla rol almasıyla ortaya çıkan eşit hak ve sorumluluk dağılımıyla demokratikleşmeye başlamıştır. Belli dönemlerde, devrim sonrası Rusya ve Çin’de olduğu gibi, aile kurumunu yok etmeye yönelik uygulamalar devlet eliyle dayatılmış ancak, sonuçta ailenin hem bireyin mutluluğu hem de toplumun

¹ “Aile”, **Yeni Türk Ansiklopedisi**, c. I, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1985), ss. 50-51.

bekası açısından, kendisinden vazgeçilemeyecek kadar değerli ve etkili bir unsur olduğu kabul edilmiştir.²

Sürekli bir dönüşümün yaşandığı tarihi süreçte, aile içi rol ve beklentiler de değişmektedir. Bu doğrultuda nitelikleri farklılaşan ailenin işlevlerini belirgin çizgilerle sınırlandırmak ve sınıflandırmak mümkün değilse de ailenin; biyolojik, ekonomik, psikolojik, eğitimsel ve dinsel görevleri yanında, boş zamanları değerlendirme ve prestij sağlama gibi fonksiyonları olan, koruyucu bir yapı oluşturduğu söylenebilir. Günümüzde sosyal değişme ve gelişmelere bağlı olarak, sayılan görevlerin bir kısmının sorumluluğunu başka kurumlarla paylaşmaya başladıysa da, özellikle biyolojik, sosyal ve duygusal işlevlerin, en sağlıklı biçimde yerine getirilebileceği yer olan aile³, yeni yetişen nesilleri eğiterek, ilk ve önemli ölçüde de kalıcı şeklini veren bir kurum olma özelliğini devam ettirmektedir.

Aile; doğal eğilimlerin dinî, hukukî ve örfî meşruiyet zemininde karşılandığı ve denetim altına alındığı sosyal bir birimdir. Topluma katılacak üyelerin kalıtsal yönden nitelik ve niceliğini belirleyerek nüfusu şekillendirirken, duygusal açıdan da, sevgi ve güvenin tabii bir kaynağı olarak, yakın ve uzak çevreyle kurulacak ilişkiler için, son derece önemli pratik malzemeler sunar.⁴ Ancak, sevgi ve güven duygularının sağlıklı bir şekilde gelişiminin; aile fertlerinin yakınlık ve dayanışma içinde olduğu, birbirlerine değer vererek güvendiği ve bireyin kendini gerçekleştirmesi için fırsatların sunulduğu bir ortamda gerçekleşebileceği unutulmamalıdır.⁵

Aile ortamı, çocuğun sosyal etkileşiminin ve gelişiminin başladığı yerdir. “Sosyal uyaranlara karşı uyumlu davranışlar kazanma süreci” şeklinde tanımlanan sosyal gelişme için gerekli olan milli kültürel miras (dilin öğrenimi, geleneksel davranış kuralları, üstün tutulan dini ve ahlaki hükümler...), aile içinde tanınır ve uygulanır.⁶ Çok farklı yaşama biçimlerine uyma kabiliyetindeki sosyal bir varlık olarak kabul edilen çocuğun, bu ilk ilişkileri ne kadar sağlam temellere dayanırsa, ilerleyen dönemlerde, kendine ve hayata bakışı da o kadar olumlu ve gerçekçi olur.

² Atalay Yörükoğlu, **Değişen Toplumda Aile ve Çocuk**, 3. Baskı (İstanbul: Özgür Yayın-Dağıtım, 1989), ss.45- 53.

³ Yurdagül Konuk, **Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi**, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), s. 20.

⁴ Konuk, a.g.e., s. 21.

⁵ Abdurrahman Dodurgalı, **Ailede Çocuğun Din Eğitimi**, 2. Baskı (İstanbul: İFAV Yayınları, 1998), s.78.

⁶ Konuk, a.g.e., 22.

Psikolojik verilere göre, kişinin değer ve tutum yapısı ilk altı yaşında oluşmaktadır. Bu da büyük ölçüde aile içinde yaşanır.⁷ Bu yüzden ebeveyn, vereceği eğitimin, çocuk üzerinde kalıcı etkiler bırakacağına bilincinde olmalı, pek çok sorumluluğunun olduğu geniş görev alanı içinde, çocuğun eğitimine de gereken özeni göstermelidir.

Anne-babalar, çocuklarını eğitirken, yalnızca bir insanın hayatına yön vermekle kalmayıp, aynı zamanda toplumsal yapıyı oluşturduklarının bilincinde olmalıdır. Uyumlu ve özgür bir aile ortamında, tutarlı ve sağlıklı ilişkilerle yetiştirilen çocuklar, bağımsız bireyler olarak yetişkin yaşamında yer aldıkça, toplumsal yapı daha sağlıklı bir hal alır. Hükümlü gençler üzerine yapılan bir araştırmada, suçluların %70'inin, dağılmış ailelerden geldiği veya çeşitli nedenlerle anne-babalarından ayrı yetiştiği belirlenmiştir.⁸ Buna göre, ailenin sağlam temeller üzerine oturması, çocukların en ideal biçimde yetiştirilmesini ve böylece toplumun da mutlu ve huzurlu olmasını sağlar.

Ailenin; çocuğun ve dolayısıyla toplumun geleceği üzerinde bu denli etkili bir unsur oluşu, özellikle eğitim konusunda daha duyarlı olmasını gerektirir. Bu özen, dünyevi-uhrevi ve ferdi-içtimai boyutları olan dinin çocuğa aktarılması, böylece çocukta yeterli bir dini gelişim sağlanması konusunda da gösterilmelidir.

Sağlıklı bir gelişim, bireyin fizyolojik, psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarının tümünün, birbiriyle etkileşim içinde ve dengeli bir biçimde ele alınıp tatmin edilmesiyle gerçekleşir. Aile, gelişiminin ilk yıllarında çocuğun bakımından ve sağlıklı bir sosyal uyum gerçekleştirmesinden sorumlu olmasının yanı sıra, eğitim görevinin bir alt başlığı olarak, çocuğa sağlam ve tutarlı bir dini formasyon kazandırmaktan da sorumludur.⁹ Bu, aynı zamanda dini bir yükümlülüktür. Bütün dinler, çocuğun eğitimini önemserse de, İslamiyet, çocuğun Allah'a itaat ve ibadet bilinci içinde yetiştirilmesi konusunda en çok, aileyi görevli kılmıştır.¹⁰ Konuyla ilgili ayette geçen, sakındırma amaçlı ifade, konunun önemini açıkça göstermektedir: "Ey iman edenler! Kendinizi ve ehlinizi ateşten koruyun".¹¹ Ayetin tefsirini, Hamdi Yazır, "...cehennem ateşine sürüklenmelerine sebep olacak fitne ve isyandan koruyarak Allah'ın emirlerine itaate götürün. Çünkü aile sahibi kendinden sorumlu olduğu gibi ailesin-

⁷ James Michael Lee, "Toward a New Era: A Blueprint for Positive Action," **The Religious Education We Need**, ed. James Michael Lee, (Mishawaka, Ind.: Religious Education Press, 1977), s. 115.

⁸ Fatih Menderes Bilgili, **Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler**, (İstanbul: Beyan Yayınları, "t.y."), s. 135.

⁹ Mehmet Emin Ay, **Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi**, (İstanbul: Mavi Yayıncılık, 1997), s. 15.

¹⁰ Bilgili, a.g.e., s. 133.

¹¹ Kur'an, Tahrim (66): 6.

den de sorumludur. Zira konuyla ilgili ‘Hepiniz çobansınız ve hepiniz teb’anızdan sorumlusunuz’¹²...hadisi bilinmektedir.”¹³ şeklinde yapmıştır. Ayette, ana-babaya böyle bir sorumluluğun verilmiş olması, çocuğun böyle bir eğitimi kabul edebilecek kapasitede yaratılmış olduğunun göstergesidir.¹⁴ Konuyla ilgili Peygamberimizin hadisi de aynı doğrultudadır: “ Her doğan fitrat üzere doğar. Sonra annesiyle babası onu Yahudi yahut Nasranî yahut Mecusi yaparlar...”¹⁵ Hadiste geçen fitrat kelimesinin kökü ‘fatr’dır. Fatr’ın karşılığı, hakkı kabul ve idrak etme kabiliyetidir. Buna göre çocuk, kendisine yapılacak inanç telkinlerini alabilecek potansiyele sahip olarak dünyaya gelir.¹⁶ Hadiste dikkati çeken bir diğer nokta da, eğitilmesi mümkün olan insanın dini eğitiminde en etkin faktör olarak ailenin gösterilmesidir.¹⁷

Çocukta doğuştan var olan inanma eğilimi, yakın etkileşimde bulunduğu ailesi tarafından özenle eğitildiği nispette düşünce ve davranış şeklini alabilir. Çocuğun bu dönemde dini açıdan bir sorumluluğu yoksa da, aile onu en iyi şekilde yetiştirmekten sorumludur. Çocukların daha sonraki dindarlığı ya da dinden uzaklaşması üzerine etki eden faktörler üzerine yapılan araştırmalarda, daha sonraki dindarlık üzerinde en iyi göstergelerden bir tanesinin bir kişinin çocukluk dönemi ev hayatı olduğu tespit edilmiştir (özellikle dinden soğuma ve irtidat etme konusunda).¹⁸ Bu anlamda aile, çocuğun din duygusunun sağlıklı bir şekilde gelişmesine rehberlik ederek, onun bir daha kopmamak üzere dini değerlere bağlanmasını sağlayabileceği gibi, hatalı bir eğitim uygulayarak, çocuğun dinden uzaklaşmasına da sebep olabilir.¹⁹ Bazen de çocuğun din eğitimine olan ihtiyacı göz ardı edilerek, manevi bir boşluk yaşamasına neden olunur. Ancak unutulmaması gereken şey, bu alanın boş kalmayacağı, zamanında ve yeterli miktarda tatmin edilmeyen bu ihtiyaçla, bireyin batıl inançlara yönelebileceğidir.

Çocuğun yüce bir yaratıcıyla kurduğu ilişki çerçevesinde hayata yüklediği anlam, onun hem kendisiyle barışık olmasını hem de diğer varlıklarla sağlıklı ilişkiler geliştirmesini sağlayacaktır. Bu doğrultuda

¹² Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latifi'z-Zebidi, **Sahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi**, Çev. Ahmed Naim, c. 3 (Ankara: D.İ.B. Yayınları, 1985), s. 40

¹³ M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, c. 8 (İstanbul: Feza Gazetecilik, "t.y."), s. 161.

¹⁴ Dodurgalı, a.g.e., s. 129.

¹⁵ Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latifi'z-Zebidi, **Sahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi**, Çev. Kamil Miras, c. 4 (Ankara: D.İ.B. Yayınları, 1985), s. 529.

¹⁶ Bilgili, a.g.e., s. 60.

¹⁷ Konuk, a.g.e., s.23.

¹⁸ Bruce Hunsberger ve L. B. Brown, "Religious Socialization, Apostasy, and the Impact of Family Background," **Journal for the Scientific Study of Religion**, vol 23, no 3, (1984), ss.239-240.

¹⁹ Ay, **Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi**, s. 14.

çocuğa, yaşı ve gelişimsel özellikleri göz önünde bulundurularak verilecek olan din eğitiminin, “duyguların eğitilmesi” ve zamanla “bilgilerin kazandırılıp davranışlara yansıtılması” şeklinde iki boyutlu bir çalışma olduğu söylenebilir.²⁰

Çocukların seviyelerine uygun biçimde Allah’ı tanımalarını, diğer iman esaslarını bilip kabullenmelerini, bu çerçevede Allah-kâinat-insan arasındaki ilişkiyi aşamalı olarak kavramalarını sağlayacak bilgi birikiminin verilmesini, iman esaslarının öğretimi olarak değerlendirebiliriz.²¹ Bu şekilde, dini duygunun Allah sevgisi çerçevesinde biçimlendirilmesinin yanı sıra, bireyi kötülük yapmaya yöneltebilecek duyguların da bireye ve topluma zarar vermeyecek şekilde eğitilmesi de, din eğitiminin görevleri arasındadır.²² Kur’an’ın öngördüğü yaşam tarzını ve yapılmasını emrettiği ibadetleri değerlendirdiğimizde, insanı ahlaki açıdan olgunlaştırmayı hedeflediğini görürüz. Yapılan araştırmalar da göstermiştir ki, dini faaliyetleri yerine getiren bireyler, ahlaki kişilik (ahlaki karakter) açısından da daha yüksek seviyededir. Buradan hareketle, dinin temel fonksiyonlarından birinin ahlaki davranışlara rehberlik etmek olduğu söylenebilir.²³ Buna göre din eğitimi, aynı zamanda bir ahlak eğitimidir. Bunlar ışığında aile, çocuğun din eğitiminde üzerine düşen görevi, en iyi şekilde yerine getirmeye gayret etmelidir.

Çocuğun Gelişim Evrelerine Göre Ailede Verilecek Din Eğitimi

Çocuğun din eğitimindeki başarı, çocuğun gelişim evrelerindeki beklentilerinin, nitelik ve niceliğinin bilinmesiyle doğru orantılıdır.²⁴ Onun duygularını anlamaya çalışmadan, tabii gelişim seyri hakkında bilgi edinmeden vereceğimiz eğitim, gereken ilgiyi görmeyeceği gibi, beklenen etkiyi de göstermeyecektir. Bu yüzden, din eğitimi verecek olan ebeveyn; çocuğun, gelişme basamaklarının hangisinde, ne tür dini deneyimlere hazır bulunduğunu öğrenirken çocuğunun bireysel farklılıklarını da keşfetmeye çalışmalı ve bu doğrultuda eğitim metodunu belirlemelidir.

Zihinsel ve ahlaki gelişim alanında kapsamlı çalışmaları olan Piaget’ye göre, zihinsel yapı; olgunlaşma, tecrübe ve sosyalleşmenin dengelenmesiyle inşa edilmektedir.²⁵ Dini düşünce de, diğer düşünce şekilleri gibi belirli gelişim basamaklarına sahiptir ve işleyiş açısından

²⁰ Dodurgalı, a.g.e., s. 134.

²¹ İsmail Sağlam, “Hz. Peygamber’in Çocuk Eğitiminde Öne Çıkardığı Hususlar,” **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. II, sayı 2 (Bursa, 2002), s.171.

²² Bilgili, a.g.e., s. 219.

²³ Randolp C. Miller, “Children and Ethics,” **Religious Education**, vol 86 no 1 (Winter 1991), s. 139.

²⁴ Konuk, a.g.e., s. 2.

²⁵ Bkz. Jean Piaget, **Yapısalcılık**, çev. Füsün Akadlı, (Ankara: Dost Kitabevi Yay., 1982).

bedensel, duygusal, dil, bilişsel ve sosyal gelişimden bağımsız değildir.²⁶ Buna göre, verilecek din eğitimi; ailenin oluşturduğu tecrübî şartlarda, zaman içinde olgunlaşan bireyin, tedrici bir şekilde bilgilendirilmesi biçiminde olacaktır.

Çocukluk; bebeklik ve gençlik dönemi arasında kalan devredir. Çocuk, bu süre zarfında, ilk yıllara oranla belki daha yavaş, ama aralıksız bir gelişim ve dönüşüm yaşamaktadır. Her ne kadar daha ayrıntılı bilginin yer aldığı kaynaklarda, bebeklikten ergenliğe kadar her yaşın farklı özelliklerinden bahsedilerek, çocukluk; ilk, orta ve son çocukluk şeklinde sınıflandırılrsa da, bu makalede çocukluk genel hatlarıyla kategorize edilmeye çalışılarak, 2-6 yaş arası “ilk çocukluk”, 6-12 yaş arası da “son çocukluk” şeklinde isimlendirilmiş, din eğitimi açısından genel bir takım tespitlerde bulunulmuştur.

İlk Çocukluk: Kişiliğin duygusal yönü, ilk çocukluk döneminde en hâkim unsurdur. Duygu bir kişinin hem genel hem de özel tepkilerini güçlü bir şekilde etkiler ve şekillendirir. Biliş ve gönüllü eylemlerse ikinci derecedeki süreçler olup bunlar daha sonra birey temel süreçleri kontrol etmeye ve yönlendirmeye teşebbüs ettiğinde oluşur. Bu konuda yapılan pek çok deneysel çalışma, bir kişinin farklı realitelere ilişkin tepkilerinin önce duygusal sonra da bilişsel olduğunu destekler mahiyettedir. Yine araştırma sonuçlarına göre, küçük çocukların duygusal gelişimi eğitici tarafından etkilenebilir ve geliştirilebilir süreçlerdir. Sonuç olarak çocuğun dini düşünce ve dini hayatını da etkileyecek olan bu duygu gelişimi şansa bırakılmadan, eğitime ve geliştirilme yoluna gidilmelidir.²⁷

Çocuk, iki buçuk-üç yaş civarında, ilgi ve merak duygusunun verdiği hareketlilikle sorular sormaya başlar ve üç-altı yaş arası, “soru çağı” olarak adlandırılır. Ne, neden, nasıl, niçin soruları özellikle kâinat düzeni ve Allah hakkındadır.²⁸ Bunlar, “Allah’a ulaşmak için ne kadar uzunlukta bir merdivene ihtiyaç vardır?” “Yağmur ve kar nasıl yağmaktadır?” “Niçin Allah benim sevdiğim kedimi o kazada öldürdü?” “Allah’ın babası kimdir?” “Eğer o her şeyi yapabiliyorsa, bana niçin bu kötü şeyi yaptırdı?” şeklinde bazen son derece karmaşık ve zor sorular olurken bazen de dini açıdan uygun olmayan ifadeler içerebilir. Bu sorulara vereceğimiz cevaplar ise onları psikolojik açıdan rahatlatılabileceği gibi, çocukların anlayış seviyelerinin ötesinde olduğunda ruhsal karmaşa

²⁶ Zeynep Nezahat Özeri, **Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi**, (İstanbul: DEM Yayınları, 2004), s. 65.

²⁷ James Michael Lee, “How to Teach: Foundations, Processes, Procedures,” **Handbook of Preschool Religious Education**, ed. Donald Ratcliff, (Birmingham, Alabama: Religious Education Press, 1988), s. 168-169.

²⁸ Özeri, a.g.e., s. 64; Konuk, a.g.e., s. 93.

yaşamalarına da neden olabilir.²⁹ Bu yüzden, dini bir sorumluluk taşımayan çocuğun bu tür ifadeleri eleştirilerek, tedirginlik yaratılmamalıdır.³⁰ Zira, dini kavramların özellikle inançla ilgili kavramların pek çoğu soyut kavramlardır. Örneğin Allah, melek, ruh, cennet, cehennem, iyilik, kötülük, sevap, günah, Allah'ın sıfatları, vs. Dolayısıyla bu dönemde çocuklar bu gibi soyut kavramları, kendi düşünce yapılarının gereği, somut kavram ve anlamlara tercüme eder ki, bu da bazen istenmeyen sonuçlara götürebilir. Örneğin, çocuklar bu dönemde Allah'ı ve onun sıfatlarını daha çok, somut ifade ve kavramlarla ifade etmeye çalışırlar. Yine buna bağlı olarak Allah'ın evrendeki rolü de fiziki ve somut bir şekilde algılanır.³¹

Çocukların somut düşünce tarzına sahip olması, onların din eğitimini geciktirmeyi değil, din eğitimlerinde farklı metotlar kullanmayı gerektirir. Çocukta başlayan ilk duygular, sevgi, bağlanma ve güven duygusudur; bunlar da din eğitimcisi için büyük imkânlar sunar.³² Özellikle dinin özünde yer alan "Allah inancı"na temel oluştururken, Allah'ın, seven ve merhamet eden, bizi koruyucu özelliklerinden bahsedilmeli, doğru ve kalıcı bilgilerle, olumlu bir Allah imajı geliştirilmeli ve böylece, çocuğun O'na sevgiyle bağlanması ve güven duyması sağlanmalıdır. Zihinsel ve dil gelişimi de göz önünde bulundurularak ezberletirilecek kısa dua ve ayetlerle çocuğa Allah'ın varlığı hissettirilmeli ve çocuk onunla iletişim kurmaya teşvik edilmelidir. Öğretme ve öğrenme ortamındaki sevgi dinamiği olmaksızın küçük çocuk, dini içten benimseyeceği ve ona bağlı olacağı yerde, dine karşı antipatisi olacak şekilde yetiştirilebilir. Hatta daha ileri boyutta, sevgiden yoksun bir din eğitimi çocukların sadece dinden soğumasına ya da dine karşı ilgisiz kalmasına değil, dini tamamen reddetmesine ve ona karşı gelmesine bile neden olabilir. Kısacası, tüm dini bilgiler, doğru ve yanlış kavramları ve diğer ahlaki erdemler zihinsel, entelektüel temel esasından ziyade sevgi esasına dayandırılarak öğretilmeye çalışılmalıdır.³³

İlk çocukluk yıllarında çocuklar geniş bir kelime hazinesine sahip olurlar. Ancak araştırmalar göstermektedir ki, çocuğun kullandığı kelimeler onun anlayışından daha ileridedir. Dini açıdan meseleye bakıldığında, çocuklar kullandıkları ya da işittikleri dini kelimelerin gerçek manalarını bilmeseler bile, daha ilk yıllarda (doğal olarak aile ortamında, sosyal çevrede, çeşitli iletişim kanalları vasıtasıyla öğrenebileceği

²⁹ Edith F. Hunter, **The Questioning Child and Religion**, (Boston: The Starr King Press), 1956, s. 80.

³⁰ Ay, **Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi**, s. 23.

³¹ Ronald Goldman, **Readiness for Religion: A Basis for Developmental Religious Education**, (New York: Seabury Pres, 1971), s. 30.

³² Halis Ayhan, **Eğitime Giriş ve İslamiyetin Eğitime Getirdiği Değerler**, 2. Baskı (İstanbul: Damla Yayınevi, 1986), s. 293.

³³ Lee, "How to Teach: Foundations, Processes, Procedures," ss. 170-171.

gibi, yetişkinler tarafından bilinçli olarak da kazandırılabilir) geniş bir dini kelime hazinesine sahip olabilirler. Bununla birlikte, din dilinde bir takım benzetmeler, kıssalar ve pek çok soyut kavram olduğundan dini alanda konuşma ya da bir şeyler kazandırma pek kolay olmamaktadır. Dini dili sadece literal anlamda almak, istenmeyen sonuçlara götürebileceği için çocuklara uygun olacak basit bir dil kullanmak gerekir. Ancak bundan da önemlisi çocuğun hayat görüşünü zenginleştirecek daha geniş tecrübelerle din diline ilişkin kelime ve kavramları desteklemektir.³⁴ Örnek alınması açısından, başka ideal karakterlerin hayat hikâyelerinin sade bir dille anlatılması da çocuğun duygu ve düşünce dünyasında, çeşitlilik ve kalıcılığa katkıda bulunacaktır.

Soruların odaklandığı bir diğer konu, büyüklerin yaptığı ibadetlerdir. Bu dönemde çocuk özdeşleşmeyle, çevresindekilerin duygu, düşünce ve davranışlarını taklit etmeye başlar ve böylece dini değerler de ailede temsil edildiği şekliyle çocuğun dünyasında yerini alır.³⁵ Bu yüzden, ebeveyn tarafından, gerek ibadetlerin yerine getirilmesi gerek de ahlaki kurallara uygun davranışlar sergilenmesi, ilk çocuklukta son derece önemlidir. Özellikle üç ve dört yaşlarındaki çocuklar için dini atmosfer temel bir öneme sahiptir. İnanç ebeveyn tarafından yaşandığında çocuk kendisine söylenen şeylerde gerçekçi ve samimi olduğunu hisseder. Söylenen boş sözler ve jestler değil, gerçek anlamda yaşanan dini bir hayat onun şahsiyetini şekillendirir.³⁶ Bu yüzden, dinin ibadet ve ahlak anlayışı çok kısa ve basit cümlelerle, çocuğun anlayabileceği kadar anlatılırken, yapılacak ibadetlerle çocuğun soru sormasını sağlayacak ortam hazırlanmalıdır.³⁷

Ahlaki bilincin merkezi sayılan vicdanın, ilk gelişim basamağı kabul edilen bu dönemde, 2-3 yaşlarında ortaya çıkan utanma duygusu ile 3-6 yaşlarında beliren suçluluk duygusu da, doğru bir şekilde yönlendirilmeli³⁸; vicdanın gelişimi engellenmeden sağlıklı bir biçimde desteklenmelidir.

Okul öncesi ve okulun ilk yıllarında çocukların düşüncelerini açık bir şekilde sınırlayan çeşitli zihinsel sınırlamalardan birisi, çocuksu düşüncenin egosantrik tabiatıdır. Çocuğun dünyası kendi etrafında merkezleşmiştir.³⁹ Ben-merkezci bir yapıya sahip olan çocuğun bu tu-

³⁴ Goldman, a.g.e., ss. 31-34.

³⁵ Halil Apaydın, "Aile İçi İletişim Çocuğun Dinsel Gelişimine Etkisi," **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 12-13 (Samsun, 2001), s. 327; Ayhan, a.g.e., s. 311, s. 317.

³⁶ Xavier Lefebvre and Louis Perin, **Bringing Your Child to God: The Religious Education of the Pre-School Child**, (New York: P. J. Kenedy & Sons, 1963), s. 26.

³⁷ Ayhan, a.g.e., s. 310

³⁸ Bilgili, a.g.e., s. 52.

³⁹ Goldman, a.g.e., s. 27.

tumu, tabii olduğu için fazla eleştirilmemeli, özerklik duyguları ve hürriyete kaçış davranışları desteklenirken, itaat duyguları da aşılılarak denge sağlanmalı⁴⁰, aktarılmak istenenler çocuk merkezli bir yaklaşım içinde sunulmalıdır. Özellikle bu dönemde oyun, çocuk için çok önemli ve anlamlı bir ihtiyaçtır. Yetişkin için çalışma ne ifade ediyorsa, çocuk için de oyun o kadar ciddi ve önemli bir meslektir. Bir gelişim vasıtası⁴¹ ve önemli bir öğrenme durumudur.⁴² Bu yüzden, çocuk için değer ifade eden oyunlarına zaman zaman iştirak ederek ilişkiler güçlendirilmeli, çocuk daha yakından tanınmaya çalışılmalı ve bu etkinlikler içinde bir takım dini, ahlaki ve sosyal içerikli mesajlar verilerek, çocuk eğitilmelidir.

Son olarak, anne-baba şunu unutmamalıdır ki, çocukların gelişimindeki ilk beş yıl, ard arda gelen denge ve dengesizliklerin olduğu yaşlardır. Üç yaşında, çevresiyle olumlu ilişkiler geliştirip onları memnun etmeye çalışan çocuk, dört yaşında bağımsızlık isteği taşımaktadır, inatçıdır ve “ölçüyü kaçırma” onun genel özelliklerindedir. Beş yaşına geldiğindeyse tekrar uyumlu ve dengeli olma eğilimi gösterir.⁴³ Buna bir de her çocuğun bireysel farklılıklara sahip oluşu eklendiğinde, çocuğun eğitilmesinin zorlu bir süreç olup sabır, özen ve bilgi gerektirdiği gerçeği daha belirgin hale gelir.

Son çocukluk: Altı-on iki yaş arası, çocuğun okul vasıtasıyla daha geniş bir sosyal çevreye açıldığı, belli mantıksal yapıları işleyebilecek zihinsel gelişimin gerçekleştiği, buna bağlı olarak sorgulamanın arttığı, ahlaki gelişimin aklılaştığı, Allah inancının soyutlaşmaya başladığı ve artık ibadet uygulamalarının başlatılabileceği bir dönemdir.

Okul ortamıyla birlikte, çocuğun dünyasında ebeveynin yanı sıra arkadaş çevresi de etkili olmaya başlar. Yedi ile dokuz yaşları, çocukların yakın arkadaşlıklar kurmaya başladığı dönemdir. Bu dönemde çocuklar akranlarını, önemli bir bilgi kaynağı, genellikle de kendilerini ölçmede bir standart olarak görürler. Onlar, arkadaşlarına bir davranış modeli olarak bakarlar. On-on bir yaşlarında akran grubu çok daha önemli bir hal alır ve bazı durumlarda ailelerden daha önceliklidir. Çocuklar bu dönemde otoriteye, bireysel ve grupsal kimliğe, dil modası ve giyim seçimlerine karşı koyma eğilimindedir.⁴⁴ Bu yüzden aile, çocuğun arkadaş çevresi ve arkadaşlık ilişkileri konusunda, çok gerekmedikçe doğrudan müdahale etmekten kaçınarak, devamlı bir izleyici konu-

⁴⁰ Dodurgalı, a.g.e., s. 185.

⁴¹ David Elkind, “The Role of Play in Religious Education,” **Religious Education** vol. 75, no. 3 (1980), s. 284.

⁴² Elkind, a.g.m., s. 288.

⁴³ Özeri, a.g.e., ss. 23-37.

⁴⁴ John P. Dworetzky, **Psychology**, 2. Baskı, (New York: West Publishing Company, 1985), s. 343.

munda olmalıdır. Her arkadaş yeni bir alışkanlık olduğu için aile, çocuğa vermeye çalıştığı din eğitimi olumsuz etkileyebilecek arkadaş ortamlarından çocuğu uzaklaştırmaya çalışırken, bunu, çocuğa karşı duyarlı ve ikna edici iletişim vasıtasıyla gerçekleştirmelidir.

“Akıl çağı”⁴⁵ adı verilen bu dönemde; çocuk zihinsel açıdan belli mantıksal yapılara sahiptir ve somut düşünce hâkimdir. Okul öncesinde, “iyi”nin neden iyi olduğunu anlayamayan çocuğun ahlaki yapısı da mantıksallığın artmasıyla daha bilinçli bir hal almaya başlar.⁴⁶ On yaşından sonra, yaş ve tecrübe arttıkça, çocuk kendisini ilahiyat konularına adapte etmeye çalışırken, zihinsel bir karışıklık yaşayabilir. Örneğin çocuk Tanrının her yer ve zamanda mevcut olduğunu anlamaya başlar. Ancak, çocukların tabii somut düşünce şekilleri bu inancı anlamayı zorlaştırır. Bu somut sınırlamalar çocuklar on üç yaşına gelinceye kadar devam eder.⁴⁷ Yine de ilk çocukluğa nazaran bu dönemde, insan biçimindeki Allah tasavvuru daha gerçekçi bir şekil almıştır.

Çocuğun ibadetlere alıştırılması açısından oldukça ilgi ve sabır isteyen bu dönemde, katı ve baskıcı yöntemlerden, çocuğun dinden soğumasına neden olabileceği için uzak durulmalı ve onun henüz dini bir sorumluluk taşımadığı unutulmamalıdır.⁴⁸ Yapılması gereken; dini merasimlerin yarattığı coşkuyu ve manevi havayı, çocuğun bizzat tecrübe etmesini ve bir takım toplu ibadetlere katılmasını sağlayarak, onu yıldırmayacak şekilde daima kolaylık yolunu göstererek, çeşitli ilgi alanları içindeki çocuğun ilgisini dine çekmek ve böylece ibadetleri yapamaya motive etmektir. Peygamberimiz döneminde, oruç tutmaya gücü yeten çocukların teşvik edilmesi ve iftara doğru, açlığa tahammül edebilmeleri için çeşitli eğlencelerin tertip edilmesi, bize bu konuda çok güzel bir örnek oluşturmaktadır.⁴⁹

Çocuğa dini bilgiler verirken ya da onu bir ibadete teşvik ederken, bunların tek boyutlu, şekilsel inanç öğeleri olmayıp, hayatımızı tüm yönleriyle kuşatan ve bizi farklı açılardan en iyiye ulaştırmayı hedefleyen ilahi emirler olduğu açıklanmalıdır. Bu dönemde sorulan sorulara verilen cevapların da, dini inancı bilinçlendireceği ve ergenlikte sorgulanacağı gerçeğini göz önünde bulundurmamak gerekir. Bu yüzden doğruluğundan emin olunmayan cevaplardan kaçınılmalı, bu konuda güvenilir kaynaklardan faydalanılmalıdır.

⁴⁵ Dodurgalı, a.g.e., s. 220.

⁴⁶ Bilgili, a.g.e., s. 54.

⁴⁷ Goldman, a.g.e., s. 132.

⁴⁸ Şuayip Özdemir, “Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü,” **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, sayı 9 (İstanbul, 2002), s. 121.

⁴⁹ Sağlam, a.g.m., ss. 175-176.

İbadet alışkanlığını, çocukluk döneminde kazandırmak gerekir. Çünkü, yetişkin davranışlarının çoğu, alışkanlıklara dayanır. Çocukluk döneminde böyle bir alışkanlık edinmeyen bireyin, sosyal çevre uyaranlarının daha kompleks bir hale geldiği ileri yaşlarda, bu tür davranışlara yönelmesi güçtür. Çünkü ibadetler, dinsel içerikli semboller ve ritüeller, ilk çocuklukta taklitle belleğe yerleşerek alışkanlık halini alır ve zihinsel gelişimle birlikte içleri doldurulmaya başlanır. Eğer çocukluk yıllarında bu tür yaşantılar olmaz, ibadet alışkanlığı kazanılmazsa, sonradan öğrenilenlerle mekanik yönün birleştirilip alışkanlık haline getirilmesi zor olacaktır.⁵⁰ Aynı şey, ahlaki davranışlar için de geçerlidir. Bireyin çocukluk yıllarında geliştirdiği, “vicdan” dediğimiz kontrol mekanizması, hayatı boyunca onun faaliyetlerini yönlendirecektir. Bu yüzden aile, tüm imkânlarını seferber ederek, çocuğa iman, ibadet ve ahlak boyutlarıyla, sağlam bir inanç disiplini kazandırmaya gayret etmelidir.

C. İletişim Teknikleri Çerçevesinde Ailede Verilecek Din Eğitimi

Çocuğa dini eğitim vermek, aile için ne kadar önemli bir sorumluluksa, bu eğitimin çocuğun benimseyebileceği bir iletişim sürecinde aktarılması da, o kadar önemli ve beceri gerektiren bir sorumluluktur.

Günümüzde, dinleyiciyi pasif bir alıcı kabul ederek, kaynağın yaptıklarına odaklanan “tek yönlü iletişim modelleri”⁵¹nin yetersizliği ve başarısızlığı kabul edilmiş, bunun yerine, mesajı gönderenle alanın, birbirlerinin hem sözel hem de sözel olmayan mesajlarını yorumlamaları ve diğer iletişim unsurlarını da göz önünde bulundurmaları gerektiğini ifade eden, “çok yönlü modeller”e yönelinmiştir.⁵² Konumuz, aile içi iletişimle çocuğa dini terbiye vermek olunca, buradaki alıcının, kendisini kaynağa göre ayarlayabilecek duygusal ve zihinsel gelişimini henüz tamamlamamış bir “çocuk” olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Buna göre, başarı büyük oranda kaynağın (anne-babanın) iletişim kurma yeteneğine, bilgisine, konuşma tarzına, karşısındaki kişiyi tanıma becerisine bağlıdır.⁵³

Dini iletişimde amaç, duyguları harekete geçirerek bilgi vermek ve özümsemelerini sağlamaktır. Bunu gerçekleştirmeye yönelik bir iletişimin temel hareket noktası, sevgiyle beslenen yakın ilişkiler kurmaktır. Çocuk, sevmek ve sevildiğini hissetmek; güvenmek ve güvenilmek ister. Ebeveynin ileteceği dini içerikli mesajın, olumlu bir şekilde karşılanması, onun çocuğa olan sevgisini, sözel ve sözel olmayan iletilerle ifade etmesine bağlıdır. Bu bağlamda sevgi ve şefkat duyguları, “tatlı söz” ve

⁵⁰ Apaydın, a.g.m., s. 328.

⁵¹ Mustafa Köylü, **Psiko-Sosyal Açıdan Dini İletişim**, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003), ss. 25-26.

⁵² Köylü, **Psiko-Sosyal Açıdan Dini İletişim**, ss. 29-30.

⁵³ Köylü, **Psiko-Sosyal Açıdan Dini İletişim**, s. 31.

“hoşgörülü-yumuşak davranış” şeklinde ortaya konmalıdır.⁵⁴ Tatlı sözün ve karşımızdakine olumlu yaklaşmanın etkileyiciliğini ve her zaman tercih edilmesi gereken bir durum olduğunu, Kur’an-ı Kerim de sıkça ifade etmektedir.⁵⁵ Özellikle, Hz. Lokman’ın oğluna tavsiyelerinde, üç ayrı yerde ve üç ayrı konuda oğluna, “Ey oğulcuğum (yavrucuğum)”! şeklinde hitap etmesi, ebeveynler için çok somut bir örnek teşkil eder. Aynı ifadeleri, Hz İbrahim’in oğlu İsmail’e ve Hz. Yakub’un oğlu Yusuf’a hitabında da görmek mümkündür.⁵⁶ Arap lisanında bu kelime, bir babanın oğluna söyleyebileceği, yoğun sevgi ve şefkat duygularını ifade edebilecek en iyi kelimedir.⁵⁷

Hız. Peygamberin hayatı, Kur’an’ın tavsiye ettiği, güzel söz ve iyi davranış örnekleriyle doludur. O’nun, “Muhammed’ül-Emin” olarak tanınmasının, mesajını yetişkinlere ulaştırmasında kendisine sağladığı kolaylık gibi, çocuklarla kurduğu olumlu ilişkiler; onlara sevgi ve hoşgörüsüyle yaklaşması, değer vermesi, onlarla selamlaşması, onların istek ve arzularını dikkate alması da, çocukların eğitiminde etkili ve başarılı olmasını sağlamıştır.⁵⁸ Böylece, onları sevdiğini ve onlara değer verdiğini göstererek, onların sempatisini kazanmış ve dolaylı olarak da dine yaklaşımlarını sağlamıştır.

Çocuğu ikna etmek için, yalnızca onu sevdiğimizi bilmesi yetmez. Burada yapmaya çalıştığımız şey, onların olumlu bir dini şahsiyet geliştirmelerini sağlamaktır ve bireyler ancak konuştukça, konuştukları da dikkate alındıkça bir kimlik duygusu geliştirebilirler.⁵⁹ Başarılı bir iletişim, tarafların duyguyu ve düşüncelerini birbirlerine rahatça aktarabilmelerine bağlıdır. Çoğu zaman yetişkinler çocuklarına manevi bir temel oluşturmak için, tam bir inanç ve fikirler sistemiyle hazır bir din sunmak isterler, hatta bu konuda çocuğu zorlarlar. Bu çoğu zaman büyük bir samimiyet ve en iyi motivlerle yapılır ancak, bu durum -pasif bir şekilde kazanılan bilgiler kolayca unutulacağından ve hazır ortaya konmuş din kolay bir şekilde etkisini kaybedeceğinden- çocuğun manevi gelişimini engelleyebilir.⁶⁰ Oysa, çocukların kendisine öğretilenleri ve görevlerini kabullenebilmesi için, ilgi, ihtiyaç ve beklentilerinin neler olduğunun bilinmesi ve eğitim faaliyetlerinde göz önünde bulundurulmaları gerekir. Ancak çoğu zaman, çocuklar duyguları ve problemleri

---

⁵⁴ Dodurgalı, a.g.e., s. 42.

⁵⁵ Bkz. Kur’an, Nahl (16): 125; İsrâ (17): 53; İbrahim (14): 24-27; Fussilet (41): 34-35; Al-i İmran (3): 159.

⁵⁶ Kur’an, Lokman (31):13,16-17; Saffat (37): 102; Yusuf (12): 5.

⁵⁷ Dodurgalı, a.g.e., ss. 93-94.

⁵⁸ Sağlam, a.g.m., ss. 168-169.

⁵⁹ Köylü, **Psiko-Sosyal Açıdan Dini İletişim**, s. 11.

⁶⁰ Goldman, a.g.e., s. 11.

hakkında konuşmak için ek bir teşviğe ihtiyaç hissederler.⁶¹ Ebeveynin, çocuğu dinleyerek ve onun cümlelerini açarak kendisini ifade etmesini kolaylaştırdığı, “aktif dinleme” olarak adlandırılan böylesi bir süreçte yetişkin, çocuğun olaylara karşı bakış açısını kavramaya çalışırken, çocuk da kendi duygu ve düşüncelerinin farkına varır. Bu sayede, çocuk kendisiyle diyalog kurmaya ve kendisini anlamaya çalışan ebeveyninin ilgisini ve güvenini hissederek onların düşüncelerine değer vermeye başlar ve aralarında olumlu bir iletişim sağlanır.⁶² Çocuğun sindirilmediği ve fakat benimseyebileceği böylesi bir diyalogla aktarılmaya çalışılan dini eğitimin de başarılı olması kaçınılmazdır.

İletişimin başarısı için, din dilinin çocuğun gelişim seviyesine uyarlanması şarttır. İletişim semboliktir ve semboller de insan kaynaklıdır.⁶³ Buna göre, henüz duygusal, zihinsel ve sosyal gelişimi tamamlanmamış çocuk, anne-babasıyla aynı kavramlara sahip olamaz, olsa bile aynı kavramlara aynı anlamları yüklemeyebilir. Bu durumda, çocuğun seviyesinin üstünde, anlayamayacağı sembollerle dini bilgiler verilmeye kalkılırsa, çocuk söylenmek isteneni ya yanlış anlayacak ya da hiç anlamlandıramayacak ve muhtemelen de anlayamadığı şeye karşı ilgisi azalacaktır.⁶⁴

Son olarak ebeveynler, iletişimin; her davranışın, sözün veya sesizliğin bir anlamı olduğu manasında “kaçınılmaz”, söylenenlerin ya da yapılanların, çocuğun tecrübesi haline geldikten sonra, hiç olmamış gibi davranılamayacağı anlamında “geri çevrilemez” bir süreç olduğunu daima göz önünde bulundurmalıdır.⁶⁵ Çocuk kendisi için amaçlı ve bilinçli olarak öğretilmeye çalışılan şeylerle, bunun dışında olan şeyler arasında fark görmez. O sadece kendisiyle meşgul olduğu anlarda şekillenmez. Çocuk çoğunlukla yetişkinler tarafından farkına varılmayan her zaman ve her an, etrafındakilerden gördüğü ve işittiği her şeyden etkilenir ve onlar tarafında şekillenir. Eğer burada anne-babalar, çocuklarının hayatında sadece doğrudan müdahale ettiklerinde, yani verdikleri emirler ve açık bir şekilde empoze etmeye çalıştıkları davranışlar vasıtasıyla etkili olabileceklerini düşünüyorlarsa, büyük hata ediyorlar demektir. Daha da önemlisi, çocuğun küçüklük döneminde sahip olduğu ve yaşadığı atmosfer, hayatının geri kalan kısımlarında onun kişiliği üzerine derin izler bırakacaktır.⁶⁶ Bu yüzden de anne-babalar, gerek özdeşleşme yoluyla şahsiyetin büyük ölçüde şekillendiği

⁶¹ Haluk Yavuzer, **Ana-Baba ve Çocuk**, 10. Baskı (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997), s. 128.

⁶² Yavuzer, a.g.e., ss. 130-133.

⁶³ Köylü, **Psiko-Sosyal Açından Dini İletişim**, s. 43.

⁶⁴ Özdemir, a.g.m., s.125.

⁶⁵ Köylü, **Psiko-Sosyal Açından Dini İletişim**, s. 40.

⁶⁶ Lefebvre ve Perin, a.g.e., s. 21.

ilk çocukluk döneminde, gerek de verdikleri bilgilerin eleştiriye tabi tutulacağını düşünerek son çocuklukta, aktardıkları bilginin niteliğine, tutum ve davranışlarının tutarlılığına dikkat etmek mecburiyetindedirler.

Aile içi dini iletişim sürecinde anne-baba tutumları

Anne-babanın çocuğa yönelik tutumları, onun algılamayı, düşünmeyi, duygularına ve davranışlarına yön vermeyi öğrenmesinde olumlu ya da olumsuz etkiler yaratarak, çocuğun şahsiyetini büyük ölçüde şekillendirir. Yapılan araştırmalar, ana-baba tutumları ile çocuğun kişisel ve sosyal uyumları arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur.⁶⁷ Çocuğun potansiyelini keşfetme ve geliştirmesinde, anne-babayla kurulan ilişkinin yapı ve içeriği bu kadar önemliyken, ne yazık ki pek çok ebeveynin, çocuğuna yönelik davranışlarında takip ettiği sağlıklı ve tutarlı bir davranış politikası yoktur. Yine onların büyük çoğunluğu, çocuğa karşı tutumlarının nasıl bir kategoride değerlendirilebileceği ve çocuk üzerinde ileriye dönük ne denli önemli etkiler bıraktığı konusunda bilgisizdir. Oysa, anne- baba bu davranış kalıplarını tanıyıp, onların içinde yerini belirleyebilirse, en azından çocuğun –konumuz din eğitimi olduğu için- dini gelişimi üzerinde ne şekilde bir etki bıraktığını fark edebilir ve böylece, daha olumlu bir yaklaşım tarzı geliştirmeye çalışır.

İfade edilen tutumların sınıflandırılması, kişiden kişiye değişiklik gösterse de hepsi, tutumları olumsuzdan olumluya doğru bir çizgi üzerinde tanımlayarak, bize önemli ipuçları vermektedir:

Baskıcı ve otoriter tutum: Kimilerine göre, otoriteyi ve itaati öne çıkardığı için “diktatörler”⁶⁸ olarak adlandırılan bu anne-baba, kendilerini toplumsal otoritenin bir temsilcisi olarak görür ve çocuktan mutlak itaat bekler. Baskı altında bulunan çocuk, bir birey olarak kabul edilmediği için, kendisiyle sözel alışverişte de bulunulmaz. Anne-baba çocuğunu sevmekle birlikte sevgiyi, istenilen davranışın belirmesinde pekiştireç olarak kullanır⁶⁹ Bu tür anne-babalar çocuğu, kendilerinin tasarladığı bir kalıba göre yetiştirmeyi amaçlar. Çocuk, sıkı bir denetim altında tutularak en küçük yanılğı ve hataları gözden kaçırılmamakta, bunların üzerinde önemle durulmakta ve düzeltilmesi istenmektedir. Böyle aileler fiziksel cezayı ön planda kullanırken, çocuklara kendilerini yönetme fırsatı vermemektedir. Bireyin kendine güvenini ortadan kaldıran, onun kişiliğini hiçe sayan bir disiplin yöntemi olan sıkı eğitim ile büyüyen çocuklar; kibar, sessiz, uslu ve dürüst olmalarına karşın küskün, çekingen, kolay etkilenebilen, huysuz ve aşırı hassas bir yapıya

⁶⁷ Kurtman Ersanlı, **Benliğin Gelişimi ve Görevleri**, 2. Baskı (Samsun: Eser Ofset, 1996), s.57.

⁶⁸ Dodurgalı, a.g.e., s. 86.

⁶⁹ Ersanlı, a.g.e., s. 61.

sahip olabilmektedir.⁷⁰ Bu şekilde belli kalıplara sokularak şekillendirilmeye çalışılan çocuk, içinde bulunduğu duruma ya isyan edecek ya da koyu bir itaatkâr olarak, dıştan denetimli bir kişilik oluşturacak ve bağımsız düşünme yeteneğini kaybedecektir.

Ülkemizde, çocuklara dinin tanıtımı, genellikle bu doğrultuda olmaktadır. Din çoğunlukla; özgür hayat ortamında bireyleri sürekli kısıtlayan ve zihinsel yeteneklerini kullanmaya izin vermeyen dogmatik bir alan, sorgusuz itaati bekleyen bir inanç sistemi olarak sunulmaktadır. Bunun sonucunda, kendine güvensiz, birilerine bağımlı olmaya ve dini taklidi seviyede yaşamaya alışmış insanlar yetiştirilmiştir. Aslında sorun, çocuğu yetiştirecek olan yetişkinlerin de dinle, baskıcı ve otoriter bir tutum çerçevesinde tanışmalarından, dinin orijinalitesine vakıf olmamış bireyler olarak yetişkinlik dönemine erişmiş olmalarından kaynaklanır.

Bu şekilde yapılan bir dayatmayla, dinin öngördüğü mükemmel yaşam biçimine ulaşamaz. Böyle bir biçimde inanç sahibi yapılan bir bireyin, başka bir otorite tarafından da farklı inançlara kolayca sürüklenebileceği unutulmamalıdır. Birey, aklını, kalpten gelen bir inançla uzlaştırıp fonksiyonel hale getirebilmeli, dış otoritelerden ziyade içten gelen bir kabulde, dini ve ahlaki sorumluluklarını üstlenmelidir. Unutmamak gerekir ki, baskıyla oluşan vicdan, kendisini ve mensubu bulunduğu cemiyeti, davranışlarıyla problem çıkarmaktan engelleyecek kadar duyarlılık elde edemez.⁷¹

Koruyucu Tutum: Çocuğa gereğinden fazla özen gösteren, sürekli kontrol altında tutma eğiliminde olan ve tüm ihtiyaçlarını karşılayarak, ona olan sevgisini aşırı şekilde ifade eden ailelerdir. Sevginin, çocuk eğitiminde sınır kabul etmez biçimde etkili oluşu, bazı aksaklıklara neden olur. Aşırı sevgi ve koruyuculuk sebebiyle çocuk; kendisine ve başkalarına güvensiz, iletişim güçlüğü çeken, sosyal ilişkilerden kaçan, kaygılı ve saplantılı bir kişilik geliştirebilir.⁷² Duygusal açıdan doyum-suz olan çocuk, toplumsal ve dini kurallara uyma konusunda da başarısızlık yaşayabilir. Eğitim, sürekli çocuğun isteklerinin tatmini ve buna karşılık vicdani duyguların harekete geçirilmemesi doğrultusunda yoğunlaştıkça, çocuk bencilce tutumlar geliştirir. Bu tür ailelerde, çocuğa duyulan aşırı sevgi, dini terbiye konusunda tavizlerin verilmesine sebep olmaktadır.

⁷⁰ Tümer Türkbay ve diğerleri, **Aile Tutumları ve Çocuk Gelişimi Üzerine Etkileri**, <http://hayat dolu.tripod.com/id4.html> (15.09.2005)

⁷¹ Dodurgalı, a.g.e., s. 229.

⁷² Şebnem Kartal, **Koruyucu Aile Modeli**, http://eski.annecocuk.com/cocuk/psikoloji/koruyucu_aile.htm (15.09.2005)

Dengesiz ve Kararsız Tutum: Tutarsız tutum ve davranışlar, anne ve baba arasında olabileceği gibi, anne ya da babanın davranışları da kendi içinde değişkenlik gösterebilir. Sınırların katı ve dar olması kadar iyi çizilmemesi de çocuğun gerekli rehberlikten yoksun kalmasına neden olur. Bu gibi çocuklarda başkaldırıcı ve toplumdışı davranışlar daha sık gözlenir.⁷³ Duruma göre tavır değiştiren ebeveyn karşısında, sürekli farklı tepkilerle karşılaşan çocuk, hangi durumlarda nasıl davranması gerektiği konusunda kararsız kalır ve iç çatışmalar yaşayarak huzursuz olur. Sonuçta, kendisinin de tutarsız bir kişilik geliştirmesi muhtemeldir.⁷⁴ Oysa, ilk çocukluk yıllarında ailede gerçekleştirilen din eğitiminde en ideal tutum, anne-babanın eğitim-öğretim faaliyetlerini birlikte yürütmesidir.⁷⁵ Bu doğrultuda verilmeyen din eğitimi, çocuğun özellikle ahlaki gelişimini olumsuz yönde etkileyecektir.

İlgisiz ve Kayıtsız Tutum: Psikolojik bakımdan çocuğu reddeden ebeveyn, değer vermediği çocuğun, varlığından rahatsız, gereksinimlerinden ve yaptıklarından habersizdir.⁷⁶ Böylesi bir iletişim kopukluğu sonucunda yalnız bırakılan ve dışlanan çocuk, aşağılık duygusu geliştirecek, özbenliğinden duyduğu utancı, başkalarını aşağılayarak bastırma-ya çalışacak veya saldırgan davranışlar sergilemeye başlayacaktır.⁷⁷

Bu şekildeki bir tutumu, din eğitimi açısından hiçbir yere oturtmak mümkün değildir. Ebeveyn, dünyaya gelmesine vesile olduğu çocuğun, her türlü gelişimsel ihtiyaçlarını karşılamak zorundadır. Bu ihtiyaçların içinde, sevgi ve ilgi görme gereksinimi başta gelirken, tabii olan din duygusunun, en uygun biçimde yönlendirilmesi de, ailenin çocuğa karşı ciddi bir sorumluluğudur. Oysa, böyle bir tutum sergileyen ailenin, çocuğa din eğitimi vermesi söz konusu olmayacağı gibi, dini bir hayat felsefesinden de çok uzak olduğu ortadadır. Bu şekilde yetişen çocuğun ileriki yaşamında dine karşı oldukça ilgisiz olması muhtemeldir.

Demokratik (Güven Verici, Destekleyici ve Hoşgörülü) Tutum: Empatik anlayışın hâkim olduğu bu ailede ebeveyn, bir birey olarak kabul ettiği ve değer verdiği çocuğun ilgi ve ihtiyaçlarına karşı duyarlı bir rehberdir. Kendini rahatça ifade edebilen çocuk, üzerinde anlaşmaya varılan sınırlar çerçevesinde özgürdür. Bu şekilde, kendini anlama ve gerçekçi olarak tanıma imkânı bulan çocuk, sağlıklı bir benlik tasarımı geliştirecek⁷⁸, kendi kendisine kararlar alıp, sorumluluklarını üstlenebilecektir.

⁷³ Türkbay ve diğerleri, a.g.m., <http://hayatdol.tripod.com/id4.html>

⁷⁴ Yavuzer, a.g.e., s. 31.

⁷⁵ Ay, **Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi**, s. 16.

⁷⁶ Ersanlı, a.g.e., s. 60.

⁷⁷ Yavuzer, a.g.e., s. 33.

⁷⁸ Ersanlı, a.g.e., s. 59.

İkna ederek denetleme yolunu seçen ve çocuğun kararlarını destekleyen anne-babanın; ahlaki görüşlerinin çocuk tarafından daha fazla benimsendiği ve beklentilerine daha fazla cevap verildiği tespit edilmiştir.⁷⁹ Yine araştırmalar, bu şekilde yetiştirilen çocukların girişken, üretken ve sosyal çevreyle daha iyi iletişim kurabilen bireyler olduğunu ortaya koymuştur.⁸⁰

Dini bilgiler, demokratik bir ortamda, sevgi ve güven temeline dayalı bir iletişimle aktarıldığında, bunların çocuk tarafından daha kolay kabul edildiği ve içselleştirilerek fonksiyonel hale getirildiği görülür. Bu tür aileler, mümkün oldukça baskıdan uzak durarak, inanç ve ibadetlerin bireysel bir tercih halinde ortaya çıkmasına özen gösterir.

a. Aile İçi Dini İletişim Sürecinde Disiplin Sorunu

Sözlükte, “kanunlara, talimatlara veya kaidelere uyma alışkanlığı, yeteneği”⁸¹ anlamına gelen disiplin; çocuğu her türlü iletişim yoluyla, toplumun yapıcı bir bireyi olacak şekilde, zihnen ve karakter açısından eğitmek⁸², kişiye belirli alışkanlıklar kazandırarak sorumluluğu öğretmektir.⁸³ Çocuğa birtakım tutum ve davranışlar kazandırılmaya çalışılırken uygulanan iki temel metot vardır: Ceza ve mükâfat.

Ceza: Ceza; istenmeyen davranışın sonucunda, bu davranışın tekrarlanmaması için konulan yasaklayıcıdır.⁸⁴ Katı ve baskıcı disiplinle davranışı yönlendirmeyi amaçlayan anne-baba; çocuğun kendilerine karşı korku, öfke ve kızgınlık içinde olmasına neden olur, çocuğa sorunlarını şiddet yoluyla çözmeyi öğretir, zayıf vicdan ve ahlak gelişimine yol açar.⁸⁵ Özellikle, dayak yiyen çocuk, kendisini cezalandırma suçlamaya ve saldırganlık eğilimi göstermeye başlar.⁸⁶ Bu nedenle, ailede verilen din eğitiminde, dayak cezasına başvurmamaya özen gösterilmelidir. Çünkü dayakla kazandırılan davranışlar, bu baskının etkisiz kalacağı ergenlik döneminde bireyin ibadetleri terk etmesine veya dini değerlere sırt çevirmesine sebep olabilir.⁸⁷

Bazen ceza kaçınılmaz olabilir. Bu durumda, ceza vermeden önce davranışın nedenleri, çocuk, aile, sosyal çevre ekseninde, çok yönlü

⁷⁹ Yavuzer, a.g.e., ss. 27-28.

⁸⁰ Bilgili, a.g.e., s. 126.

⁸¹ Şemseddin Sami, **Temel Türkçe Sözlük**, c. 1 (İstanbul: Karakuş Yayın, 1985), s. 273.

⁸² Apaydın, a.g.m., s. 326.

⁸³ Yavuzer, a.g.e., s. 46.

⁸⁴ Mehmet Emin Ay, “İslam Eğitimcilerine Göre Disiplin,” **İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu**, Hazırlayan:İSAV, Tartışmalı İlimi Toplantılar Dizisi 18 (İstanbul: İlimi Neşriyat, “t.y.”), s. 235.

⁸⁵ Türkbay ve diğerleri, a.g.m., <http://hayatdolcu.tripod.com/id4.html>

⁸⁶ Hüseyin Peker, **Din ve Ahlak Eğitimi**, 2. Baskı (Samsun: Aksi Seda Matbaası, 1998), s. 223.

⁸⁷ Ay, **Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi**, s. 28.

olarak değerlendirilmeli ve çözüm bulmaya çalışılmalı, ceza verilirken, cezaya niçin maruz kaldığı çocuğa anlatılmalı ve çocuk cezanın haklılığına ikna edilmeli⁸⁸, ceza tam zamanında verilmeli ve suça denk olmalı, dayak cezasına başvurmadan mümkün olduğunca kaçınılmalı, aşırı korku yaratacak ve çocuğun onurunu zedeleyecek cezalar kesinlikle verilmemelidir.⁸⁹ Tüm bu kısıtlamalara rağmen, yine de özellikle din eğitiminde, cezaya mümkün olduğu kadar başvurmadan kaçınılmalıdır.

Mükâfat: Mükâfat; çocukta iyi hareketlerin tekrarını sağlamak amacıyla uyandırılan sevinç duygusu⁹⁰, bu duyguyu yaratmaya yönelik disiplin aracıdır. Kur'an-ı Kerim, cezalandırmadan ziyade mükâfatlandırma prensibine yer verirken, Hz. Peygamber de çocukları sıkça maddi ve manevi mükâfatlarla sevindirme yolunu tercih etmiştir.⁹¹

Bir davranışın oluşumunu güçlendiren, zayıflatan ya da elimine eden bir süreç olarak tanımlanan güdüleme, çocuğun öğrenmesine önemli katkı sağlar. Genel bir kural olarak, güdüleme bir davranışın gerçekleşmesini güçlendirirken, güdü eksikliği, ya o davranışın oluşmasını zayıflatır ya da tamamen elimine eder.⁹² Olumlu güdüler istenen davranışların tekrarını sağlamada, cezanın istenmeyen davranışları azaltmasından daha etkilidir. Dolayısıyla, tüm öğrenme ortamlarında etkili olan güdülenmeden, çocukların dini eğitiminde de, özellikle de olumlu güdülerden faydalanmak gerekir. Deneysel çalışmalar göstermiştir ki, ister evde, ister okulda, isterse diğer yerlerde, küçük çocukların öğretiminde güdüleme en güçlü pedagojik vasıtalarından bir tanesidir.⁹³ Anne-babalar da bu doğrultuda, çocukları ibadete alıştırmak veya istenilen davranışların arttırılmasını sağlamak için birtakım pekiştireçler kullanabilir. Ancak, bunu yaparken, mükâfatı bir kontrol mekanizması olarak değil, yapılması istenilen davranışlara yönelik bir geribildirim şeklinde sunmalıdır.⁹⁴ Ayrıca, "sosyal ödül" olarak adlandırılan güzel bir söz, takdir ve tebrik ifadeleri; gerektiğinde, ölçülü bir şekilde ve geciktirilmeden kullanılmalı, maddi ödüllere ise çok nadir olarak başvurulmalıdır.⁹⁵

Sonuç olarak ebeveyn, çocuğa bir takım dini ve ahlaki sorumluluklar kazandırmaya çalıştığı bu zorlu süreçte disiplini sağlarken, mü-

⁸⁸ Dodurgalı, a.g.e., s. 68.

⁸⁹ Peker, a.g.e., ss. 140-141.

⁹⁰ Ay, "İslam Eğitimcilerine Göre Disiplin," s. 234.

⁹¹ Ay, **Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi**, s. 25-26.

⁹² Lee, "How to Teach: Foundations, Processes, Procedures," s. 175.

⁹³ Lee, "How to Teach: Foundations, Processes, Procedures," s. 176.

⁹⁴ Mustafa Köylü, "Çocukluk Dönemi Ahlak Gelişimi," **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, sayı 12 (İstanbul, 2003), s. 86.

⁹⁵ Yavuzer, a.g.e., s. 50.

kâfat ve cezaya başvurmak zorunda kalabilir. Böyle bir durumda, bu disiplin vasıtalarındaki amacın, çocukta bir iç kontrol mekanizması oluşturmak olduğunu hatırlayarak uygulamalarda bulunmalıdır.

b. Aile İçi Dini İletişim Sürecini Olumsuz Yönde Etkileyen Bazı Faktörler

Çocuğa din eğitimi verirken, onunla kurulan diyalogun, tek etkin ve yönlendirici unsur olmadığını, bu süreçte, çocuğun tabiatından ya da bizzat aileden kaynaklanan problemlerin, sosyo-kültürel çevre ve kitle iletişim araçlarının⁹⁶ çocuk üzerinde bir takım olumsuz etkiler bırakarak, iletişimin başarısını sekteye uğratabileceğini kabul etmek ve buna göre tedbirli olmak gerekir. Çocuğun birtakım bireysel-sosyal istek ve eğilimlerinin karşılanmaması ya da yanlış yönlendirilmesi, iletişimi olumsuz etkilemekle birlikte, burada öne çıkan husus, ailenin çocuk gelişimi ve eğitimi konusundaki bilgisizliği veya ihmalkârlığıdır. Çocuğun birtakım olumsuz duygu ve düşünceler geliştirmemesi, kendi içinde tutarlı, güvenli ve özverili bir aile ortamında kurulan etkili iletişime bağlıdır. Çocuk ancak bu sayede benlik saygısını geliştirebilecek ve böylece, kendisinden ya da çevreden kaynaklanan olumsuzluklardan aşırı bir şekilde etkilenmeyecektir. Toplumda görülen birçok problem; boşanma oranlarının artması, kadın ve erkek rollerinin karışması, sosyal ve ahlaki değerler konusundaki problemler, çocukları doğrudan etkileyerek, onlarda duygusal strese neden olur.⁹⁷ Örneğin; ailenin dağılması, aynı yetişkinlerde olduğu gibi, çocuklarda da birçok değişik duygusal tepkiye yol açar. Çocuklar bu duyguları ilerideki yaşamlarının çeşitli aşamalarında tekrar tekrar yaşayabilir. İçinde buldukları yaşa göre bazı duygular ön plana çıkarken, diğerleri geri planda kalıp ileriki yaşlarda tekrar yoğunluk kazanabilir.⁹⁸ Böyle bir ortamda, din eğitiminin sağlıklı bir şekilde verilemeyeceği de açıktır.

Sosyalleşme sürecinde, ebeveynin dışındaki çok geniş sosyal çevre, çocuk üzerinde etkili olurken, iletişim kanalları ve bilgi kaynaklarının çokluğu, kontrolsüz öğrenimi arttırmaktadır.⁹⁹ Bu dış etkenlerle, çocuğa vermeye çalıştığımız, bazen karşı karşıya gelebilmekte ve çocuk üzerindeki etkinliğimizin gücüne bağlı olarak, birtakım olumsuz etkiler bırakmaktadır. Özellikle, hem kırsal (% 76 oranında) hem kent- sel (% 94 oranında) hem de gecekondü bölgelerinde (% 87 oranında) seyredilen ve en etkili iletişim vasıtası kabul edilen televizyon karşısında, henüz zihinsel gelişimlerini tamamlamamış bulunan çocuklar, çok hassas bir kitle oluştururken, çocuklar da bu aracı, “üçüncü ebeveyn”

⁹⁶ Bilgili, a.g.e., s. 266.

⁹⁷ Köylü, “Çocukluk Dönemi Ahlak Gelişimi,” s. 70.

⁹⁸ Bkz. <http://sosyalhizmetuzmani.org/bosanmacocuk.htm>(15.09.2005)

⁹⁹ Dodurgalı, a.g.e., s. 99.

veya “ikinci öğretmen” olarak görmektedir.¹⁰⁰ Reklamverenler Derneği'nin yaptığı bir araştırmanın sonuçları ilgi çekicidir. Araştırma sonuçlarına göre; okul öncesi dönemdeki üç-beş yaş arası bir çocuğun, günün 6 saatini karşısında geçirdiği televizyonda, haftada 107.5, yılda toplam 5590 dolayında cinayet, ölüm, intihar, silahla ya da döverek yaralama görüntüsü izlediği tespit edilmiştir. İlkokul çağında bir çocuğun ise, bu türden görüntülerle haftada 88.9, yılda ise 4623 civarında karşılaştığı belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre bir çocuk, 3 yaşından 17 yaşına kadar toplam 59534 cinayet, yaralama ve ölüm görüntüsü izlemektedir.¹⁰¹ Seyrettiği yayınlarla ilgili yorumları yalnız başına yapan çocuk, zamanla fikir ve hayal dünyasını, manevi-ruhi yapısını biçimlendirmekte ve böylece aileden kopmaktadır.¹⁰² Benzer eleştiriler, gittikçe kullanım alanı genişleyen bilgisayar için de geçerlidir. Özellikle, çocukların denetimsiz bir şekilde, çeşitli internet sitelerinden elde edebilecekleri sınırsız bilgi, zamansız bir takım oluşumlara neden olabilmekte, ahlaki açıdan belli ölçülere riayete edilmeyen bu alan, çocuğun dini ve ahlaki+ gelişimini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Çocuğun içinde yaşadığı sosyal çevre de, ailenin çocuğa vermeye çalıştığı dini ve ahlaki eğitim üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir. Son çocukluk dönemi içinde, akran grubunun çocuk üzerindeki etkinliği bilinmektedir. Buna göre, dini ve ahlaki karakter açısından istenilen seviyede olmayan çocuklarla yapılan arkadaşlık ya da yaşanan sosyal çevredeki bu tür insanların ifadeleri, çocuğu bir takım dini ve ahlaki değerlerden soğutabilir, tutum ve davranışlarında istenmeyen değişikliklere neden olabilir.

Bu ve benzeri etkiler karşısında ebeveyn; hem çocuğun tabii eğilimlerini, hem de kendilerinin çocuk üzerindeki etkinliğini en iyi şekilde değerlendirebilmek için, iletişimle ilgili temel ilkeler hakkında bilgi sahibi olmaya, sosyal çevrenin ve kitle iletişim araçlarının çocuğa muhtemel etkilerini, onları yakından takip ederek tespit etmeye ve uygulamalarını bu doğrultuda yapmaya çalışmalıdır.

D. Sonuç ve Öneriler

Bireyin sağlıklı gelişimi, tüm gereksinimlerinin dengeli bir biçimde karşılanmasına bağlıdır; din duygusu da çocukta doğustandır ve sağlıklı bir benlik geliştirebilmesi için, bunun vakit kaybetmeden ortaya çık-

---

¹⁰⁰ Bilgili, a.g.e., ss. 162-163.

¹⁰¹

[http://www.psikoloji.gen.tr/modules.php?name=News&file=article&sid=223\(15.09.2005\)](http://www.psikoloji.gen.tr/modules.php?name=News&file=article&sid=223(15.09.2005))

¹⁰² Sabri Akdeniz, “Çocuğun Fikir ve Hayal Çevresi,” **İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu**, Hazırlayan:İSAV, Tartışmalı İlimi Toplantılar Dizisi 18 (İstanbul: İlimi Neşriyat, “t.y.”), s. 326.

rılarak doğru şekilde yönlendirilmesi, ailenin çocuğa karşı görevleri arasındadır. Anne-baba, dinin kendilerine yüklediği bu vazifeyi yerine getirebilmek için, çocukla sevgi, güven ve hoşgörü temeline dayanan ilişkiler kurmalı, iletişim ilkelerini ve eğitimde karşılaşılabileceği engelleri göz önünde bulundurarak, tutarlı bir disiplin anlayışının hâkim olduğu sağlam bir tutum geliştirmelidir. Bu süreçte hedef, çocuğun dini açıdan eğitilmesi olduğundan, verilen bilgiler ve kazandırılmak istenen davranışlar da, çocuğun gelişimsel özellikleri çerçevesinde sunulmalıdır. Bunun için:

Öncelikle anne-babalar, sıcak bir aile ortamının eğitimdeki önemini kavramalı ve çocukla başarılı bir iletişim kurmanın yollarını öğrenmelidir. Bu konuda devlet eliyle, konunun uzmanlarına; aile olmanın, eğitimin ve iletişimin gereklerini halka açıklayacakları televizyon ve radyo programları hazırlattırılmalı, büyük halk kitlelerine ulaşabilecekleri şekilde düzenlenmiş çeşitli organizasyonlarla, aileleri bu konuda daha bilinçli hale getirmeleri sağlanmalıdır.

Yeterli bir din eğitimi verebilmek, sağlam bir din eğitimi almış olmayı gerektirir. Bu yüzden, çocuğun dini açıdan ilk modelini oluşturan ebeveyn, kapsamlı ve planlı yaygın din eğitimi faaliyetleriyle gereken biçimde eğitilmelidir.

Din eğitimine zarar verebilecek nitelikteki yayınlar, özellikle televizyon programları, ilgili merciler tarafından titizlikle incelenmeli, millî-kültürel değerlerimizle çatışanlar, yayından kaldırılmalıdır.

Okul çevresi ve öğretmenler de, anne-baba kadar çocuk üzerinde etkilidir. Bu yüzden okul ve aile işbirliği içinde olmalı, çocuk için her açıdan uygun bir eğitim ortamı oluşturmalı, ailenin din eğitimi konusundaki hassasiyetine saygı duyulmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

- Akdeniz, Sabri. "Çocuğun Fikir ve Hayal Çevresi." **İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu**. Hazırlayan:İSAV. Tartışmalı İلمي Toplantılar Dizisi 18. İstanbul: İلمي Neşriyat, "t.y.". Ss. 323-337.
- Apaydın, Halil. "Aile İçi İletişimim Çocuğun Dinsel Gelişimine Etkisi." **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Sayı 12-13 (Samsun, 2001). Ss. 319-338.
- Ay, Mehmet Emin. **Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi**. İstanbul: Mavi Yayıncılık, 1997.
- _____, Mehmet Emin. "İslam Eğitimcilerine Göre Disiplin." **İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu**. Hazırlayan:İSAV. Tartışmalı İلمي Toplantılar Dizisi 18. İstanbul: İلمي Neşriyat, "t.y.". Ss. 233-248.
- Ayhan, Halis. **Eğitime Giriş ve İslamiyetin Eğitime Getirdiği Değerler**. 2. Baskı. İstanbul: Damla Yayınevi, 1986.
- Bilgili, Fatih Menderes. **Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler**. İstanbul: Beyan Yayınları, "t.y."
- Dodurgalı, Abdurrahman. **Ailede Çocuğun Din Eğitimi**. 2. Baskı .İstanbul: İFAV Yayınları, 1998.
- Dworetzky, John P. **Psychology**. Second ed. New York: West Publishing Company, 1985.
- Elkind, David "The Role of Play in Religious Education," **Religious Education** Vol. 75. No 3.1980. Ss. 282-293.
- Ersanlı, Kurtman. **Benliğin Gelişimi ve Görevleri**. 2. Baskı. Samsun: Eser Ofset, 1996.
- Goldman, Ronald. **Readiness for Religion: A Basis for Developmental Religious Education**. New York: Seabury Pres, 1971.
- <http://sosyalhizmetuzmani.org/bosanmacocuk.htm>(15.09.2005)
- <http://www.psikoloji.gen.tr/modules.php?name=News&file=article&sid=223>(15.09.2005)
- Hunsberger, Bruce ve L. B. Brown. "Religious Socialization, Apostasy, and the Impact of Family Background." **Journal for the Scientific Study of Religion**. Vol 23. No 3. 1984. Ss. 239-251.
- Hunter, Edith F. **The Questioning Child and Religion**. Boston: The Starr King Press, 1956.
- Kartal, Şebnem. **Koruyucu Aile Modeli**,
http://eski.annecocuk.com/cocuk/psikoloji/koruyucu_aile.htm
(15.09.2005)
- Konuk, Yurdagül. **Okul Öncesi Çocuklarda Dini Duygunun Gelişimi ve Eğitimi**. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Köylü, Mustafa. **Psiko-Sosyal Açından Dini İletişim**. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003.
- _____, Mustafa. "Çocukluk Dönemi Ahlak Gelişimi." **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**. Sayı 12. İstanbul, 2003. Ss. 69-87.
- Lee, James Michael. "Toward a New Era: A Blueprint for Positive Action." **The Religious Education We Need**. ed. James Michael Lee. Mishawaka, Ind.: Religious Education Press, 1977. Ss. 112-155.

- _____, James Michael. "How to Teach: Foundations, Processes, Procedures." **Handbook of Preschool Religious Education.** ed. Donald Ratcliff. Birmingham, Alabama: Religious Education Press, 1988. Ss. 152-223.
- Lefebvre, Xavier ve Louis Perin. **Bringing Your Child to God: The Religious Education of the Pre-School Child.** New York: P. J. Kenedy & Sons, 1963.
- Miller, Randolph C. "Children and Ethics." **Religious Education.** Vol 86. No 1. Winter 1991. Ss. 134-144.
- Özeri, Zeynep Nezahat. **Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi.** İstanbul: DEM Yayınları, 2004.
- Özdemir, Şuayip. "Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü." **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi.** Sayı 9. (İstanbul, 2002). Ss. 113-133.
- Peker, Hüseyin. **Din ve Ahlak Eğitimi.** 2. Baskı. Samsun: Aksı Seda Matbaası, 1998.
- Piaget, Jean. **Yapısalcılık.** Çev. Füsün Akadlı. Ankara: Dost Kitabevi Yay., 1982.
- Sami, Şemseddin. **Temel Türkçe Sözlük.** C. 1. İstanbul: Karakuş Yayın, 1985.
- Türkbay, Tümer ve Diğerleri. **Aile Tutumları ve Çocuk Gelişimi Üzerine Etkileri.** <http://hayatdoluu.tripod.com/id4.html> (15.09.2005)
- Yazır, M. Hamdi. **Hak Dini Kur'an Dili.** C. 8. İstanbul: Feza Gazetecilik, "t.y."
- Sağlam, İsmail. "Hz. Peygamber'in Çocuk Eğitiminde Öne Çıkardığı Hususlar." **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.** C. II. Sayı 2. Bursa, 2002. Ss.167-190.
- Yavuzer, Haluk. **Ana-Baba ve Çocuk.** 10. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997.
- Yeni Türk Ansiklopedisi.** C. 1. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1985.
- Yörükoğlu, Atalay. **Değişen Toplumda Aile ve Çocuk.** 3. Baskı .İstanbul: Özgür Yayın-Dağıtım, 1989.
- Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdil-Latifi'z-Zebidi. **Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi.** Çev. Kamil Miras ve Ahmed Namim. C. 4. Ankara: D.İ.B. Yayınları, 1985.

Religious Education in the Family in the Light of Developmental Features of Child and Communicational Principles

ABSTRACT

The future of a strong society mostly depends on the family structure, the relationships among the members of the family, and the bringing up of the children. A sound development of children requires equally their satisfying of developmental needs and abilities. In this context, the tendency of believing in and devotion to an Almighty Being is an innate character in all human beings, thus this innate need should be cultivated and based properly from the period of childhood.

The parent is not only responsible for meeting the biological, psychological, social and emotional needs of children, but also responsible for meeting their children's' religious needs. However, in order to give a sound religious education to children, every parent should take into consideration the developmental features of children and communicational skills with their children. As such, parents should prepare for their children into the adult religious life.

Achieving this ideal religious education in the period of childhood depends on the relationships in family based on love, trust and tolerance, the balanced and consistent attitudes of parents, and the correct understanding of discipline. Otherwise, other kinds of methods and disciplines used by parents such as coercion, inconsistent behavior, or indiscipline may cause children to have a negative attitude toward religion in the future.

Key Words: Religious education, children, developmental process, communicational skills, religious attitudes.